

УДК 94:327(450:497.13)"1941"
341.322.5(497.13+497.15)"1941"
DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2026.2.kov.53-74>
Оригинални научни рад/Original scientific paper
Примљен/Received: 6. 3. 2026.
Прихваћен/Accepted: 14. 8. 2026.

Данило Ковач

Институт за савремену историју, Београд
Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци
danilo.kovac.17@ucl.ac.uk
ORCID: 0000-0003-1774-9379

***Italiani brava gente?* Италијанске реакције на усташко насиље у Херцеговини 1941. године: случај Мостара и околине**

АПСТРАКТ: Перцепција *Italiani brava gente* („Италијани добар народ”) односно увјерење да су Италијани природно добри људи, настала је поређењем италијанских и њемачких војника током Другог свјетског рата. Многи историчари ову представу оспоравају указујући на италијанске ратне злочине. У том оквиру, италијанска реакција на усташко насиље над Србима и даље је предмет супротних тумачења. Овај рад тежи да допринесе поменути академским дебатама, преиспитујући италијанску улогу у једном конкретном и до сада недовољно истраженом контексту, односно у Мостару и околини током 1941. године. Чланак садржи примјере италијанског спасавања Срба и Јевреја, ексхумације жртава, отварања претходно затворених српских цркава, уз анализу италијанске политике на овом простору.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: *Italiani brava gente*, НДХ, усташе, Херцеговина, Мостар, Требиње, Невесиње, Билећа.

Перцепција „Italiani brava gente”

Перцепција *Italiani brava gente* – односно представа да су Италијани природно добри и хумани – одржала се све до данас у многим дијеловима Херцеговине, упркос чињеници да ју је одбацио већи дио свјет-

ске научне јавности. Ова представа је у великој мјери заснована на поређењима између италијанских и њемачких војника и официра током Другог свјетског рата, гдје су Италијани сматрани знатно хуманијима.¹

Перцепција *Italiani brava gente*, односно „Италијани добар народ” постојала је и током самог рата, између осталог и у контексту Балкана. На примјер, италијански гувернер окупиране Црне Горе Пирцио Бироли рекао је својим војницима: „Ваша природа је блага и добра.” Па ипак, позивајући их да се жешће боре, он је такође упозорио да „бајка о добром Италијану мора нестати”². Слично томе, британске власти су током 1943. године затвориле двојицу италијанских генерала, Тадеа Орланда и Паола Берардија. Генерали су били затворени у југоисточној Енглеској, у вили Вилтон Парк, гдје су их током њихових међусобних разговора прислушкивале британске обавештајне службе. Обојица су служили у Хрватској и поменули су разлоге италијанске заштите Срба. Орландо је приметио да су Срби „видјели нашу великодушност”, док је Берарди потврдио: „Ми смо били људи.”³

Бројни историчари оспорили су вјеровања о спасилачкој или позитивној италијанској улози, документујући ратне злочине које су они починили у различитим периодима.⁴ Због тога се представа о Италијанима као „добром народу” сматра превазиђеном у највећем дијелу научне јавности. У том контексту вриједи поменути и истраживање Филипа Фокардија, који је анализирао интересе појединих италијанских центара моћи у обликовању наратива о „добром Италијану”. Фокарди тврди да је Италији после 1945. године било потребно дистанцирање од почињених злочина, те су развили наратив утемељен на супротстављању стереотипа о „добром Италијану” и „лошем Нијемцу”.⁵

Међутим, у оквиру ове шире дебате о Италијанима као „добром народу”, италијанска реакција на усташко насиље над Србима још уви-

1 Filippo Focardi, *Il cattivo tedesco e il bravo italiano. La rimozione delle colpe della seconda guerra mondiale* (Bari: Laterza, 2013).

2 Eric Gobetti, *I carnefici del Duce* (Bari-Roma: Laterza, 2023), 70.

3 Amadeo Osti Guerrazzi, *Noi non sappiamo odiare. L'esercito italiano fra fascismo e democrazia* (Turin: UTET Libreria, 2010), 273.

Angelo Del Boca, *Italiani, brava gente? Un mito duro a morire* (Venezia: Neri Pozza Editore, 2005); Gobetti, *I carnefici del Duce*.

5 Focardi, *Il cattivo tedesco e il bravo italiano*.

јек је предмет супротстављених тумачења. Упркос постојању извора који указују на италијанске злочине у различитим крајевима разбијене Југославије,⁶ у српској и југословенској историографији италијански војници су представљени и као окупатори и као спасиоци.⁷ Тако, између осталог, Ерик Гобети критикује перцепцију Италијана као „доброг народа“, док је Милош Војиновић склонији навођењу хуманих дјела италијанске војске.⁸ Осим поменутих, многи други историчари анализирали су реакције Италијана на усташко насиље над Србима износећи различите ставове.⁹

Циљ овог рада јесте да допринесе поменутиим академским дебатама, преиспитујући италијанску улогу у једном конкретном и до сада

6 Архив Југославије, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110), фсц. 31.

7 Miloš Ković, „From persecutors to saviours: the Italian occupation forces of the Second World War in post-1989 Serbian historiography”, *Journal of Southern Europe and the Balkans* 6, no. 2 (2004), 109–123.

8 Gobetti, *I carnefici del Duce*, 67–73; Miloš Vojinović, „The Independent State of Croatia and the Ustasha Violence at the Crossroad of Italian and Vatican Documents”, in *Pope Pius XII and the Challenge of Totalitarianism in Yugoslavia, 1941–1958*, ed. Vojislav G. Pavlović (Belgrade: Institute for Balkan Studies, 2025), 155–183.

9 Упоредити: Massimo Bucarelli, „Disgregazione iugoslava e questione serba nella politica italiana”, in *L'occupazione italiana della Jugoslavia 1941–1943*, eds. Francesco Caccamo and Luciano Monzali (Firenze: Le Lettere), 34–35; Eric Gobetti, *L'occupazione allegra, Gli italiani in Jugoslavia, 1941–1943* (Roma: Carocci editore, 2007), 63–64; Mila Mihajlović, *Jugoslavija: april 1941–septembar 1943. Italijanski izvori: dokumenti o masakru Srba u Dalmaciji, Lici i Kninskoj krajini* (Beograd: Udruženje srpskih izdavača, 2012); Bojan Dimitrijević, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske* (Beograd: Institut za savremenu istoriju 2016), 86–89; Срђа Трифковић, *Усташе. Балканско срце њаме* (Београд: Catena mundi, 2022), 220–231; Коста Николић, *Италијанска војска и четници у Другом светском рату у Југославији 1941–1943* (Београд: Институт за савремену историју, 2009), 48–55; Sanela Schmid, *Deutsche und italienische Besatzung im Unabhängigen Staat Kroatien: 1941 bis 1943/45* (Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2020), 151–153; Amir Obhodaš, *Vojne operacije u istočnoj Bosni. Zima 1941./1942* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2019), 38–41; Danilo Kovač, „Ustasha Violence against the Serbs and Jews in the summer of 1941: Insights from Vichy diplomatic documents”, *Istorija 20. veka* 42, no. 2 (2024), 299–312; Danilo Kovač, „From Expansion to Retreat: The Causes of Italy's Military Withdrawal from Croatia in 1942”, *Tokovi istorije* 33, no. 3 (2025), 229–256; За детаљан опис и анализу италијанске улоге у старој Рашкој видјети: Милутин Живковић, *Слара Рашка под италијанском окупацијом 1941–1943, I–II*, (Београд, Catena mundi, Институт за савремену историју, 2020).

недовољно истраженом контексту. У питању је италијанска реакција на усташке злочине у Херцеговини током 1941. године, са акцентом на дешавања у Мостару и Невесињу. Чланак је заснован на италијанским и хрватским војним и дипломатским изворима, те свједочењима очевидаца. Извори су укрштени у контексту у коме је то аутору било могуће. За израду овог рада кориштена су достигнућа српске и италијанске, а у нешто мањој мјери хрватске и њемачке историографије.

Судбина Херцеговине под италијанским и хрватским властима

Привремене смјернице за подјелу Југославије, које је саставио сам њемачки вођа Адолф Хитлер, предвиђале су распарчавање и подјелу Краљевине Југославије, још током Априлског рата 1941. године. Између осталог, донијета је и одлука о формирању демаркационе линије која би дијелила италијанску и њемачку интересну сферу. Ова линија полазила је од дотадашње италијанско-југословенске границе, затим ишла сјеверно од Љубљане на рудник Литија према Самобору, Босанском Новом, Санском Мосту, сјеверно од Бугојна, јужно од Сарајева, те потом до Прибоја, Новог Пазара, источно од Приштине, Тетова према Охридском и Преспанском језеру. Сјеверно од те линије налазила би се њемачка, док би јужно била италијанска сфера утицаја, која би између осталог обухватала и данашњу Херцеговину.¹⁰

На тај начин током Априлског рата, а прије прецизнијих уговора о разграничењима, дијелове Краљевине Југославије су окупирале италијанске трупе, те италијански војници долазе у Југославију у улози окупатора. Ипак, постоје бројна свједочанства о коректном понашању италијанских војника како према цјелокупном цивилном становништву, тако и према Србима. Нека од ових свједочанстава дали су локални становници, који су лично доживјели италијанску окупацију. Међу њима су Глишо Батало из Горњих Дуброва код Огулина, Татјана Вучић из Бугојна, Веселин Радечић из Шибеника.¹¹

10 Милан Гулић, *Сјрадања мосћарских Срба у Независној Држави Хрватској* (Београд: Свет књиге, 2018), 108; Детаљније о Априлском рату: Марко Б. Милетић, *Априлски рай у Дравској и Хрватској бановини* (Београд: Институт за савремену историју, 2020).

11 Вељко Ђурић Мишина, *Српски народ у НДХ. Неслањање под крижом, маљом и ње-*

Слична свједочанства сачувана су у контексту Херцеговине. Говорећи о кратком периоду италијанске окупације прије доласка усташа, Десимир Мухић из Стоца препричао је епизоде које је лично видио и проживио. Мухић је тврдио да је италијанска власт оставила дотадашње чиновнике, постављајући у појединим надлештвима своје комесаре. По његовим ријечима, „ред је био савршен, кретање је било слободно до 20 часова увече, једино је било потребно да се за излаз из Стоца има потврда италијанских војних власти”. Свједочио је да су Италијани прикупљали оружје од народа, како од Срба тако и од осталих. По Мухићевим ријечима „понашање италијанског војника према цијелом становништву било је потпуно коректно. Ово стање које је било сношљиво трајало је до потписивања споразума о разграничењу између Италије и Хрватске, кад су Италијани предали цјелокупну власт у руке усташа”.¹²

На сличан начин је Жарко Попара, грунтољивач из Билеће, упоредио италијанску и хрватску управу. Попара је тврдио да су италијанске трупе под командом пуковника Алесандра Лузана стигле у поменуто херцеговачко мјесто око 15. априла. Осврћући се на период италијанске владавине прије доласка усташа, Попара тврди да је свуда владао мир, те да су злочини почели чим су усташе стигле у Билећу. Стога не изненађује Попарина тврдња да су Срби потом тражили да се Билећа присаједини Црној Гори.¹³

Поменути споразуми, који су између осталог значили италијанско препуштање Херцеговине властима Независне Државе Хрватске (НДХ), јесу Римски уговори, потписани 18. маја 1941. године. Циљ ових уговора које су потписали хрватски и италијански вођа, Анте Павелић и Бенито Мусолини, био је уређивање италијанско-хрватских односа у многим сферама. Између осталог, Италија је анектирала готово цијелу Далмацију, која се називала Анектирана или Прва зона. Подручје Горског Котара, Лике, далматинског залеђа, већи дио Херцеговине и дијелови јадранске обале са неким острвима – укључујући Паг – који су остали

покрајком. *Књига 1: усташе* (Београд: Вељко Ђурић Мишина, Удружење „Мост”, Склани-Сребреница, 2025), 307.

12 Исто, 306–307.

13 Вељко Ђурић Мишина, *Босна и Херцеговина, Саслушање српских избјеглица* (Бања Лука–Нови Сад: Удружење архивских радника РС, Архив РС, Архив Војводине, 2023), 51–52.

дио НДХ означено је као Друга зона. На тај начин Друга зона се протезала од границе Прве зоне до линије која је почињала од црногорско-хрватске границе, те се настављала преко Гацка, Невесиња, Коњица, Ливна, Босанског Грахова, Доњег Лапца, Удбине, Коренице и Слуња. Ова област се осим Друге назива и Демилитаризована зона будући да власти НДХ нису имале право да у њој граде војне објекте. Преостала територија, која се протезала до линије разграничења између италијанске и немачке војске унутар НДХ, називана је Трећом зоном.¹⁴

У контексту овог рада важна је и административна и војна организација нових хрватских власти у Херцеговини. Наиме, територија НДХ је у административном погледу била подијељена на 22 велике жупе, а данашња Херцеговина је припала великим жупама Хум и Дубрава. Мостар је био у оквиру Велике жупе Хум. У војном смислу потребно је нагласити да су до краја мјесеца маја, хрватске војне снаге преузеле гарнизоне и жандармеријске станице у Херцеговини у којима су до тада били Италијани. Тако је у Билећи формирано Оружничко крилно заповједништво са водовима у Билећи, Требињу, Невесињу и Гацку и 27 оружничких постаја. Осим тога, у Мостару је формирано Друго Оружничко крилно заповједништво за територију Херцеговине.¹⁵

Одмах након преузимања власти, у Херцеговини, као и у цијелој НДХ, усташе су починиле масовне злочине и тиме дале повод за српски оружани отпор властима НДХ, који је познат као *Јунски устџанак*.¹⁶ Злочини су настављени и током љета, како у Херцеговини тако и у цијелој

14 Luciano Monzali, „La difficile alleanza con la Croazia ustascia”, in *L'occupazione italiana della Jugoslavia 1941–1943*, eds. Francesco Caccamo and Luciano Monzali (Firenze: Le Lettere), 64–70.

15 Гулић, *Стпарања мосџарских Срџа*, 119–120; Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945* (Zagreb: Liber, 1978), 103–104.

16 Саво Скоко, Милан Граховац, *Злочини Независне државе Хрваџске и немачкој окуџајџора у Херцеџовини 1941–1945*, књига 1 (Београд: Филип Вишњић, 2012); Саво Скоко, *Крваво коло херцеџовачко: 1941–1942*, књига 1 (Пале–Београд: СПКД „Просвјета” РС, Планета, 2000). Лазар Радан, *Поручник Јуџословенске војске Крстиџ Ђерић (1911–1942) – херџ Јунској устџанка на Трусини 1941. џодине* (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски”, 2024), 27–35; Ђорђе О. Пиљевић, „Устанак у Херцеговини 1941”, у *Јунски устџанак у Херцеџовини 1941*, ур. Радослав Братић (Билећа–Гацко: СПКД „Просвјета” Билећа, СПКД „Просвјета” Гацко, Фонд „Светозар и Владимир Ђоровић”, 2002), 281–307.

НДХ и трајали су до поновног италијанског преузимања овлаштења у Другој, а након тога и у Трећој зони.¹⁷

Италијанска реокупација Херцеговине и сузбијање злочина

Италијанске војне власти су увидјеле да усташки злочини могу узроковати ширење устанка и угрозити и италијанске интересе. То је схватио и генерал Виторио Амброзио, командант италијанске Друге армије која је дјеловала у НДХ.¹⁸ Хаотично стање не само у Херцеговини, већ и широм НДХ, коју су италијанске власти доживљавале као своју интересну сферу, био је један од фактора који је утицао на италијанску одлуку о поновној окупацији Друге зоне, која је, као што је претходно наглашено, обухватала већи дио данашње Херцеговине.

Неопходно је нагласити да усташки злочини геноцида и српски устанак нису били једини фактор који је узроковао италијанску реокупацију. Италијанске власти свакако нису биле задовољне својим територијалним плијеном на Балкану који им је припао након Римских уговора, те су чекале погодну прилику за даљу територијалну и политичку експанзију. Усташки злочини и српски устанак дали су оправдање италијанским властима за политичке и војне мјере, које су заправо подразумијевале јачање италијанског на рачун хрватског утицаја. Осим тога, реокупација Друге зоне омогућавала је Италији боље позиционирање не само у односу на хрватске, већ и на њемачке власти, будући да им је Њемачка била конкурент у контексту утицаја на Балкану.¹⁹

Не оспоравајући постојање политичких мотива, овај чланак износи аргументе и изворе који указују да су и хумани разлози несумњиво утицали на италијанску одлуку о реокупацији Друге зоне, а тиме и Херцеговине. Наиме, италијански војници и официри били су згрожени

17 Savo Skoko, *Pokolji hercegovačkih Srba '41* (Beograd: Stručna knjiga, 1991); Danilo Kovač, „Troubled Italian–Croatian–German partnership: Italian occupation of the Third Zone and Ustasha violence against the Serbs in 1941”, *Istorija 20. veka* 43, no. 2 (2025), 309–322.

18 Alberto Becherelli, *Italia e stato indipendente croato 1941–1943* (Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2012), 154.

19 Slobodan Milošević, *Nemačko-italijanski odnosi na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1943* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1991), 49–59.

монструозношћу усташких злочина, о чему свједочи њихова међусобна преписка.²⁰ Италијански официри су процјењивали да њихови војници желе да заштите цивилно становништво. У том контексту занимљиво је писмо команданта Дивизије *Сасари* генерала Фурија Монтичелија, које је 16. јуна 1941. године послао Ренцу Далмацу, команданту 6. армијског корпуса. Монтичели је тврдио да је војницима тешко падало да „не реагују на усташке покоље и насиља, да не смију интервенисати и онемогуће их”. Додао је да је оваква ситуација „у сваком војнику стварала осјећај да је и сам саучесник тих насиља и бруталности која ће засигурно историја тешко осудити”.²¹

Сами Срби су неријетко тражили помоћ од италијанских војних власти. О томе између осталог свједоче ријечи генерала Амброзија: „бројне су петиције које ми стижу директно или индиректно, или преко наших команди и постаја на терену: њима приватна лица, цијеле заједнице, или вјерски представници српских села преклињу за нашу интервенцију како би се покољ зауставио”²². Италијанске војне власти које су се налазиле на територији Книна и околине примале су захтјеве делегација угледних Срба који су тражили да ова област, гдје процентуално живи велики број Срба, буде прикључена Италији.²³ У контексту Херцеговине, потребно је поменути писма угледног Херцеговца Новице Краљевића, који се обраћао за помоћ највишем италијанском државном руководству тражећи да Италијани преузму контролу над Херцеговином.²⁴

Управо је реакција италијанских војника и официра морала играти улогу у контексту италијанске одлуке о запосједању Друге зоне, будући да је доказано да је иницијатива за реокупацију потекла из војних кругова. Након тога је гувернер Далмације Ђузепе Бастијанини, заједно

20 Mihajlović, *Jugoslavija: april 1941–septembar 1943*, 56–86.

21 Исто, 29; Милан Гулић, *Југословенска држава 1918–2006* (Београд: Институт за савремену историју, 2023), 307.

22 Mihajlović, *Jugoslavija: april 1941–septembar 1943*, 82–83.

23 Davide Rodogno, *Il nuovo ordine mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa 1940–1943* (Torino: Bollati Boringhieri, 2003), 236.

24 Archivio centrale dello stato (ACS), Ministero dell'interno, Direzione generale pubblica sicurezza, A5G, seconda guerra mondiale 1940–1946, busta. 129, doc. *Governo della Dalmazia all ecc. capo della polizia Roma*, 24. 9. 1941.

са италијанским дипломатом Луком Пиетромаркијем предложио идеју о реокупацији Бениту Мусолинију.²⁵

Италијанска реокупација Друге зоне сузила је простор за усташке злочине, а италијанске власти су се понијеле коректно према Србима, о чему су сачувана поједина свједочанства локалног српског становништва.²⁶

Ова одлука о запосиједању Друге зоне изазвала је огорчење хрватских власти, док су је Срби дочекали са великим олакшањем. Будући да су остали без значајније њемачке подршке у кратком дипломатском сукобу са Италијом, хрватске власти су биле принуђене да се повинују Мусолинијевом горенаведеном захтјеву. У том контексту, у Другој зони су хрватске снаге домобранства и оружништва морале прећи под Команду италијанске Друге армије, а на том подручју није смјело бити ни регуларних ни нерегуларних усташких формација. Италијанске војне власти су преузеле и многа цивилна овлаштења у овој зони. Србима је гарантовано право на живот и имовину, те су се људи имали право вратити се у своје посједе, као и у државну службу коју су обављали прије избијања устанка. Италијанске власти прокламовале су пацификацију, те су сви грађани били дужни предати оружје.²⁷

Заповједништво италијанске Друге армије преузело је власт над Другом зоном 7. септембра. Генерал Амброзио је одмах објавио *Пројас њучансџву* којим је обавијестио становништво да је преузео војна и цивилна овлаштења на том подручју. Између осталог, забранио је свим становницима држање ватреног оружја, али је гарантовао сигурност и право на имовину.²⁸

Сјтање у Мосџару након иџалијанске реокуџације

Након реокупације Друге зоне, италијанске власти у Мостару настојале су да осигурају безбједност и поврат имовине њиховим претход-

25 Monzali, „La difficile alleanza con la Croazia ustascia”, 77.

26 Ђурић Мишина, *Српски народ у НДХ*, 307.

27 *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (ZNOR) (Beograd: Vojno-istorijski institut, 1969), tom 13/1, dok. 130, str. 345–353; Danilo Kovač, *Fragile Alliance: Italy and Croatia in the Second World War* (Belgrade: Institute for Contemporary History, 2025), 119.

28 ZNOR, tom 13/1, dok. 139, str. 374–379.

ним власницима. Тако је одређено да се радње које су биле у власништву Срба њима и врате. Тако су италијанске власти привеле Виктора Радановића већ 9. септембра. Он је као повјереник водио стакларску радњу која је била отета Србима – браћи Милутиновић. На питање зашто раније није предао кључеве стакларске радње, Радановић је одговорио да прво треба питати хрватске власти. Радановић свједочи да је због тога добио шамар италијанског официра, који му је рекао да су сада они власт. Официр му је отео кључеве радње, које је добила сестра поменутих Милутиновића Јованка Томић. Италијанске власти су истог дана затражиле кључеве радње Манојла Њуњића, коју је у међувремену водио Марко Микулић.²⁹

Упркос поменутих италијанским активностима, радње многих мостарских Срба су и даље биле затворене, на шта указују подаци Котарске области Мостар од 23. септембра 1941. године. Начин на који су италијанске војне власти гледале на повјеренике који су прије њиховог доласка управљали српским власништвом објашњава случај усташког повјереника Томислава Владића. Њему су два италијанска карабињера крајем октобра одузела кључеве лимарско-браварске радње која је била у власништву Јеврејина Давида Фромера. Након тога су Италијани вратили кључеве власнику лично. Међутим, хрватске власти су покушавале заобићи овакву италијанску политику, те су тражиле да власници радњи плате порез и за период док њима нису управљали они већ усташки повјереници, или током времена када су радње биле затворене. Будући да власници радњи због тешког материјалног положаја то нису могли урадити, хрватске власти су плијениле њихову имовину коју су потом продавале на јавним аукцијама.³⁰ Тако је жупан Велике жупе Хум Јосип Тројер настојао да нађе легално упориште за сличне праксе, правдајући се италијанским властима да је горепоменути *Проїлас ѣучансїѡу* генерала Амброзија гарантовао безбједност онима који су се вратили у мјеста у којима су живјели, не помињући судбину оних који се нису вратили.³¹

Исти генерал Амброзио је настојао спријечити даље отимање имовине, те је 1. новембра 1941. године саопштио великим жупанима у

29 Гулић, *Сйрадања мостарских Срба*, 222.

30 Исто, 223.

31 ACS, T-821, roll (r.) 401, IT 5246, pt 2, Dal perfetto Trojer al comando della I divisione Taurinese, 14 febbraio.

Мостару и Дубровнику да не смију примјењивати одлуку Државног равнатељства о заплијени и продаји посједа који су припадали Србима у областима Друге зоне. Тако су хрватске власти биле принуђене да укину повјеренике у предузећима и радњама чији су власници били Срби, али су изузеле оне случајеве гдје су власници „из државе иселени те изгубили тако хрватско држављанство”. У тим случајевима је хрватска држава, која је сама на различите начине иселила претходне власнике, жељела легализовати преузимање њихове имовине.³²

Осим Срба, италијанске власти у Мостару покушале су заштити и Јевреје. Наиме, италијански пуковник Пијетро Теста обавијестио је Команду Друге армије 21. новембра 1941. године да су Јевреји у Мостару страховали да ће завршити у хрватским логорима, те су тражили одлазак у Италију или чак да заврше у некој врсти италијанских логора.³³

Ова информацију потврђује писмо представника некада добро организоване јеврејске заједнице у Мостару Давида Хајрона, команди Друге армије. Хајрон се обратио и у име Јевреја који су се још налазили у Мостару, као и оних који су из Мостара пребјегли у разне дијелове Босне, молећи за италијанску заштиту.³⁴

У свом писму Команди 6. армијског корпуса, од 16. децембра, генерал Амброзио тврди да Јевреји не представљају опасност за јавни ред и мир, те их не треба слати у концентрационе логоре. Командант Друге армије је такође нагласио да је о томе већ обавијестио Опћег управног повјереника.³⁵

Амброзио је свој став поновио и у једном од наредних писама 6. армијском корпусу, нагласивши да се Јевреји не шаљу у концентрационе логоре. Нагласио је да понавља своје наређење као одговор жупану Мостара који намјерава хапшење свих Јевреја у овом граду.³⁶

Осим пуког спасавања Јевреја, њихова имовина, као и имовина Срба, била је предмет италијанско-хрватских спорова. Италијанске војне власти су примјетиле да се врши конфискација јеврејске имовине, тврдећи да им пристиже велики број жалби. У ту сврху Италијани су преузели попис ове имовине. У преписци италијанских војних власти наводи се да

32 Гулић, *Сјрадања мостарских Срба*, 223–224.

33 ACS, T-821, r. 401, IT 5246, pt 2, Pietro Testa al Commando seconda armata.

34 Ibid, Comunità israelitica di Mostar al Commando della seconda armata.

35 Ibid, General Ambrosio al Commando VI Corpo armata, 16 dicembre.

36 Ibid, 19 corrente (dicembre).

се људима неријетко забрањује приступ власништву, а да држава конфискује иметак оних који су послати у концентрационе логоре. Тако се у овом документу из 25. фебруара 1942. године такође наводи да одређен број људи још увијек страхује да се врати својим кућама. Италијанске војне власти кривиле су хрватске власти у Мостару за ове преступе, објашњавајући да желе легализовати праксу отимања имовине.³⁷

Ексхумација лешева и отјварање цркава

Осим што су сузили простор за наставак усташких злочина, Италијани су сматрали да је за пацификацију потребно достојно сахранити Србе страдале од усташких покоља. Осим несумњиво хуманих мотива, усташки злочини дали су оправдање италијанским властима за политичке и војне мјере које су заправо подразумијевале јачање италијанског на рачун хрватског утицаја. У том контексту су и ексхумације српских жртава, које ће бити анализирани, донијеле конкретне доказе против Загреба који су користили италијанским властима.

Италијанске власти су у неколико наврата омогућиле ексхумацију лешева, чиме су објелоданиле и осудиле усташке злочине. Хрватске државне власти су са подозрењем гледале на овакво италијанско дјеловање.

Тако је хрватско Министарство унутрашњих послова 26. септембра 1941. извјестило да су италијански војни заповједници омогућили ексхумацију 13 лешева у Рудинама (близу Сланог). Ексхумација је извршена након што су рођаци убијених апеловали код Италијана. Хрватске власти су скептично извјестиле да су непознати грађани дошли на службу луксузним аутомобилима.³⁸ Исто тако, хрватске власти у Грачацу су изразиле своје жалбе након ексхумације српских лешева у овом региону.³⁹

Италијанска команда је дозволила, али и организовала ексхумације лешева у различитим мјестима Херцеговине. Веома је значајна ексхумација 140 лешева у Невесињу. Наиме, Оружничко крило заповједништво у Билећи извјестило је Заповједништво 4. оружничке пуковније

37 ACS, 401, Aliberti Capo di Stato Maggiore al Commando 2 armata, 25 febbraio.

38 Војни Архив (ВА), фонд Независна Држава Хрватска (НДХ), књ. 281, фасц. 1, док. 11/1, Т. бр. 494, други извјештај у документу.

39 Hrvatski Državni Arhiv (HDA), Ministarstvo vanjskih poslova NDH (227), kutija 5, Suradnja talijanskih vojničkih vlasti sa hrvatskim građanskim vlastima, V.Z. 96/41.

да је дана 19, 20, 21. и 22. новембра 1941. године по одобрењу талијанских војних власти извршено ископавање, пренос и сахрана лешева Срба „који су били укупани у башчи постаје Невесиња, као и у дворишту домобранске војарне”. Наводи се да је „ископано 140 љешина⁴⁰ и сахрањено у грко-источно⁴¹ гробље у Невесињу”. Сахрани су присуствовали италијански војници, а Италијани су били ангажовани да заведе ред. Све је протекло у реду и миру, а сахрана ових људи, од којих су сви били из Невесиња и околине, извршена је без свештеника.⁴²

Хрватске власти су сазнале да су припреме за ову ексхумацију у току. Тако је котарски предстојник Области Невесиње 18. новембра дао до знања Заповједништву италијанске команде да је информисан да ће се 20. новембра извршити ископавање у „Невесињској буни страдалих грко источњака и то по одобрењу команде”. Котарски предстојник је тврдио да се за ту прилику спремају нереди, и да ће се положити вијенци који вријеђају НДХ, „па се моли да команда која је поменути пренос љешева одобрила изволи повести и о томе рачуна, те спријечити евентуално вријеђање државе Хрватске”.⁴³ Предвиђање нереда није се остварило, будући да су саме хрватске власти, у претходно наведеном извору, потврдиле да је све прошло без инцидената.

У допису котарске области у Невесињу, Великој жупи Хум наводи се да се у селу Плужинама налази „закопано 10 лица грко-источњака који су убијени приликом чишћења терена од стране усташких власти, а који су вјероватно припадали четничком покрету”. Наводи се да су се дана 18. новембра појавила два превозна средства са 10 мртвачких сандука. Њима је наводно пришло још око 10 људи из села Плужине да изваде побијене и пренесу их у родна мјеста у гробље. Овај хрватски документ наводи да су људи изјавили како су добили одобрење Команданта италијанске посаде у Плужинама за ову ексхумацију.⁴⁴

Италијанске власти омогућиле су ексхумацију лешева и у мјесту Придворци код Требиња. У питању су лешеви људи који су страдали у Придвораčkoј јами у ноћи између 23. и 24. јуна 1941. Из требињског затвора је

40 Мисли се на лешеве. – прим. Д. К.

41 Говорећи о Србима, хрватске власти су користиле термин „грко-источњаци”. – прим. Д. К.

42 ВА, НДХ, кут. 143А/1, фасц. 7, док. 29/1.

43 ВА, НДХ, кут. 189, фасц. 7, док. 25/1.

44 Исто, фасц. 5, док. 40/1.

те ноћи ка Придворцима упућено 16 људи, од којих се троје спасило бјекством.⁴⁵ Под покровитељством пуковника Антонија Пињателија, ексхумација свих 13 жртава је обављена 6. октобра 1941, дакле након италијанске реокупације Требиња.⁴⁶ На колективној сахрани говор је одржао и угледни Требињац Новица Краљевић, захваливши се италијанским властима које су омогућиле ову ексхумацију.⁴⁷ Потребно је нагласити да је овај догађај, односно Придворачка јама и ексхумација жртава коју су омогућиле италијанске власти, остао жив у сјећању, односно предању херцеговачких Срба, те је послужио као инспирација локалним књижевницима.⁴⁸

Осим ексхумације, италијанска команда је дозволила и отварање и кориштење српских православних цркава у богослужбене сврхе.⁴⁹ Хрватске власти су се безуспјешно жалиле због отварања српских цркава.⁵⁰ Тако је Предстојник котарске области Невесиње 25. септембра обавијестио Министарство унутрашњих послова НДХ да су италијанске војне власти у Невесињу 23. септембра одредиле да се све православне цркве у овом мјесту морају отворити. Хрватске власти су се одупирале оваквим одлукама, али су морали попустити. Котарски предстојник у овом допису наводи: „Пред оваквом одлуком потписати (котарски предстојник) није могао наћи начина да се ово не изврши и ако је више пута и благовремено Италијанску власт обавијестио да се постојећим наредбама ово не може дозволити.”⁵¹

Осим у Невесињу, отворена је и црква у Мостару, гдје су звона зазвонила 1. децембра. Будући да су хрватске власти знале да тог дана није

45 Скоко, *Крваво коло херцеговачко: 1941–1942*, књ. 1, 81.

46 ВА, НДХ, кут. 143А/1, фасц. 4, док. 19/1.

47 Божидар Чучковић, *Злочини у Херцеговини у Другом свјетском рату*, том 1 (Требиње: Музеј Херцеговине, 2003), 83.

48 Историјски роман „Писмо папи” аутора др Драгана Ковача насловљен је по писму Требињца Новице Краљевића Бениту Мусолинију и папи Пију XII и садржи описе страдања у Придворцима, те ексхумације жртава коју су омогућиле италијанске власти на челу са генералом Пињателијем. Исти аутор је приказао детаљнији опис Придворачке јаме и италијанску реакцију у свом другом роману „Убиство требињског фотографа”. – Драган Р. Ковач, *Писмо папи* (Београд: Albion Books, 2024); Драган Р. Ковач, *Убиство требињског фотографа* (Београд: Albion Books, 2022).

49 ВА, НДХ, кут. 143А/1, фасц. 3, док. 49/1; ВА, НДХ, кут. 213, фасц. 3, док. 49/1; ВА, НДХ, кут. 220, фасц. 3, док. 45/1.

50 ВА, НДХ, кут. 377, фасц. 1, док. 11/1.

51 ВА, НДХ, кут. 213, фасц. 3, док. 49/1.

био ниједан вјерски празник, а да се 1. децембар славио као државни празник у Краљевини Југославији, посумњали су да се ради о некој врсти пропаганде. У ту сврху саслушан је мостарски православни свештеник Вукан Ружић. Дана 5. децембра стигао је извјештај редарства који је показао да су звона звонила поводом смрти Српкиње Савке Обрадовић.⁵² Овај случај говори о наставку подозрења, али и насиља хрватских власти према Србима, које је било супротно духу италијанске политике пацификације.

Италијанске власти омогућиле су отварање српске православне цркве и у Требињу 26. септембра. У допису заповједништву 4. оружанске пуковније наводи се да су звона ове цркве звонила, што је изазвало одушевљење Срба, а подозрење Хрвата.⁵³

Херцеговачки Срби су били свјесни бенефита које им је донијела италијанска реокупација. То се видјело приликом дочека Виторија Амброзија у Мостару 17. октобра 1941. године. Говорећи о дочеку генерала, велики жупан у Мостару извјестио је хрватско Министарство унутрашњих послова да је Амброзија дочекало око 200 Срба, те да је том приликом један од њих у свом говору нагласио српско задовољство због доласка италијанске војске која им је омогућила „несметан живот и зајамчила опстанак, слободу и иметак”. Ову групу су предводили Вељко Шола и Јово Њушић. Осим тога, око 100 Срба посјетило је Амброзија још једном током његовог боравка у Мостару тражећи да омогући повратак чланова њихових породица који су одведени у логоре Госпић и Цапраг. Командант Друге армије је озбиљно схватио ове захтјеве, будући да исти хрватски документ наводи да је Амброзио у разговору са великим жупаном Тројером посветио највеће интересовање локалним приликама „а то искључиво у свезу са дозволом и омогућавањем повратка грко–источњака из логора и других мјеста гдје су се сами склонили, да ли они могу и надаље вршити своје звање и занимање, да ли им се враћа иметак и допушта отварање дућана и радња и слободно располагање њиховог власништва”. Амброзио се такође распитивао о прехрани становништва, присуству дивљих усташа, те је јасно нагласио своју жељу да се Србима омогући повратак у мјеста становања и поновно располагање имовином која им је припадала.⁵⁴

52 Гулић, *Страдања мостарских Срба*, 227.

53 ВА, НДХ, кут. 143А/І, фасц. 3, док. 49/1.

54 Гулић, *Страдања мостарских Срба*, 225–226.

Мада је италијанска улога у контексту спрјечавања усташких злочина, ексхумације жртава, отварања цркава и повратка имовине била позитивна, њихово дјеловање у контексту херцеговачких Срба било је комплексно. Тако су италијанске трупе помогле хрватским снагама да угуше устанак који је подигло српско становништво код Гацка. Наиме, након страховитог таласа насиља у данима око Видовдана, у Мостару, Стоцу, Чапљини и Љубињу, устанак је добио нови замах у гатачком крају, те су устаници на Видовдан 28. јуна ослободили Автовац. Реалне шансе да ослободе и Гацко нису остварене јер су 29. јуна стигле значајније италијанске снаге. Тако је херцеговачки устанак сломљен у координисаној акцији италијанских и хрватских трупа, које су завршиле борбена дејства симболичким сусретом у Фојници код Гацка 7. јула 1941. године.⁵⁵

Међутим, за разлику од јуна и почетка јула, италијанске власти су након наставка усташког терора током августа мјесеца, а нарочито после реокупације Друге зоне, имале далеко потпунији увид у размјере и карактер злочина над Србима.

Један од недостатака овог рада јесте одсуство анализе различите политике коју су водиле италијанске војне и цивилне власти у НДХ према потчињеном становништву. Ова разлика је постала очигледна након 1942. године, али је у знатно мањој мјери постојала и током 1941. године, која је у фокусу овог рада. Осим тога, упркос чињеници да италијанско дјеловање у Херцеговини несумњиво показује и хумани дио италијанске политике и у значајној мјери оправдава перцепцију *Italiani brava gente*, овај чланак не нуди одговор на питање о Италијанима као *добром народу* у другим географским и хронолошким оквирима.

Међутим, аутор се нада да ће наука узети у обзир и несумњиво хумане сегменте италијанског поступања у Мостару и околини током љета 1941. године, у ширим дебатама о дјеловању италијанских војника и официра током Другог свјетског рата.

Закључак

Италијанска реокупација Друге зоне – потез који је имао судбоносне посљедице по херцеговачке и мостарске Србе – била је условљена

55 Гулић, Јуџословенска држава 1918–2006, 341.

низом фактора, међу којима су постојали и хуманитарни разлози. Иако се хумани елемент не може у потпуности искључити, оправдано је поставити питање да ли је он био примаран мотив италијанске политике или су пресудну улогу имали империјални и стратешки интереси. Без обзира на мотиве, овај потез је довео до сузбијања простора за даље усташке злочине, омогућио достојну сахрану жртава, наметнуо процес пацификације, као и поврат одузете имовине. Тако су Италијани у том конкретном историјском контексту оставили утисак силе која је, у датим околностима, показала извјесну мјеру дисциплине, али и хуманости, те спремности да заштити угрожене. Овакви поступци су у предању, као и у књижевности херцеговачких Срба створили историјску подлогу за обликовање слике о Италијанима као *добром народу*. Стога ова представа није настала као апстрактна и историјски неутемељена перцепција, већ као закључак проистекао из конкретних искустава српског становништва Херцеговине и Мостара током тегобне 1941. године.

Резиме

Перцепција *Italiani brava gente* („Италијани добар народ“) означава увјерење да су Италијани природно добри и хумани људи, настало првенствено из поређења италијанских и њемачких војника током Другог свјетског рата. Многи историчари ову представу доводе у питање указујући на италијанске ратне злочине, како на другим ратиштима, тако и на Балкану. У оквиру ове шире дебате постоје супротстављена тумачења италијанске реакције на усташко насиље над Србима. Овај рад има за циљ да допринесе поменутим академским дебатама, преиспитујући италијанску улогу у једном конкретном и до сада недовољно истраженом контексту, односно у Херцеговини током 1941. године. Насиље над херцеговачким Србима почело је одмах по оснивању Независне Државе Хрватске. Међу разним начинима ликвидација и убијања, метода бацања претходно измучених људи у јаме, била је веома заступљена. Италијанске власти зауставиле су таласе покоља, преузевши контролу над такозваном Другом, а потом и Трећом зоном, које су обухватале данашњу Херцеговину. Забијежени су и италијанско-хрватски сукоби и спорови због италијанске заштите Срба. Осим што су сузиле простор за усташко насиље, италијанске власти су вршиле ексхумацију жртава у многим хер-

цеговачким мјестима, објелоданивши и осудивши усташке злочине. Осим тога, упркос протесту хрватских власти, Италијани су обезбједили отварање претходно затворених православних цркава. Позивајући одбјегло српско становништво да се врати својим кућама и положи оружје, италијанске власти су им гарантовале безбједност, одузету имовину и службу коју су претходно обављали. Мада је италијанска реокупација Херцеговине била условљена низом стратешких, политичких, али и хуманитарних фактора, овај италијански потез спасио је бројне српске и јеврејске животе у Мостару и околини. Стога у овом специфичном контексту, слика Италијана као „доброг народа” није производ послијератног мита, већ је заснована на конкретним искуствима људи чији су животи били сапасени због италијанског дјеловања.

Списак референци – Reference list

Архиви – Archives

- Archivio centrale dello stato. Ministero dell'interno, Direzione generale pubblica sicurezza
- Arhiv Jugoslavije Fond 110, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača
- Hrvatski državni arhiv. Fond 227, Ministarstvo vanjskih poslova NDH
- National Archives, Washington. T-821, Collection of Italian Military Records
- Vojni arhiv. Fond Nezavisna Država Hrvatska

Објављени извори – Published sources

- *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Beograd: Vojno-istorijski institut, 1969.

Литература – Secondary works

- Becherelli, Alberto. *Italia e stato indipendente croato 1941–1943*. Roma: Edizioni Nuova Cultura, 2012.
- Bucarelli, Massimo. „Disgregazione iugoslava e questione serba nella politica italiana”. In *L'occupazione italiana della Jugoslavia 1941–1943*, eds. Francesco Caccamo and Luciano Monzali, 11–60. Firenze: Le Lettere, 2009.
- Čučković, Božidar N. *Zločini u Hercegovini u Drugom svjetskom ratu*, tom 1. Třebinje: Muzej Hercegovine, 2003. (Cyrillic)
- Del Boca, Angelo. *Italiani, brava gente? Un mito duro a morire*. Vicenza: Neri Pozza Editore, 2005.

- Dimitrijević, Bojan. *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016.
- Đurić Mišina, Veljko. *Srpski narod u NDH. Nestajanje pod križom, maljom i petokrakom. Knjiga 1: ustaše*. Beograd: Veljko Đurić Mišina, Udruženje „Most”, Skelani–Srebrenica, 2025. (Cyrillic)
- Đurić Mišina, Veljko. *Bosna i Hercegovina, Saslušanje srpskih izbjeglica*. Banja Luka–Novi Sad: Udruženje arhivskih radnika RS, Arhiv RS, Arhiv Vojvodine, 2023. (Cyrillic)
- Focardi, Filippo. *Il cattivo tedesco e il bravo italiano. La rimozione delle colpe della seconda guerra mondiale*. Bari: Laterza, 2013.
- Gobetti, Eric. *I carnefici del Duce*. Bari–Roma: Laterza, 2023.
- Gobetti, Eric. *L'occupazione allegra, Gli italiani in Jugoslavia, (1941–1943)*. Roma: Carocci editore, 2007.
- Gulić, Milan. *Jugoslovenska država 1918–2006*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2023. (Cyrillic) DOI: 10.29362/2023.2916.gul
- Gulić, Milan. *Stradanja mostarskih Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Beograd: Svet knjige, 2018. (Cyrillic)
- Jelić-Butić, Fikreta. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*. Zagreb: Liber, 1978.
- Kovač Danilo. „From Expansion to Retreat: The Causes of Italy’s Military Withdrawal from Croatia in 1942”. *Tokovi istorije* 33, no. 3 (2025), 229–256. DOI: 10.31212/tokovi.2025.3.kov.229-256
- Kovač, Danilo. „Troubled Italian–Croatian–German partnership: Italian occupation of the Third Zone and Ustasha violence against the Serbs in 1941”. *Istorija 20. veka* 43, no. 2 (2025), 309–322. DOI: 10.29362/ist20veka.2025.2.kov.309-322
- Kovač, Danilo. „Ustasha Violence against the Serbs and Jews in the summer of 1941: Insights from Vichy diplomatic documents”. *Istorija 20. veka* 42, no. 2 (2024), 299–312. DOI: 10.29362/ist20veka.2024.2.kov.299-312
- Kovač, Danilo. *Fragile Alliance: Italy and Croatia in the Second World War*. Belgrade: Institute for Contemporary History, 2025.
- Kovač, Dragan R. *Pismo papi*. Beograd: Albion Books, 2024. (Cyrillic)
- Kovač, Dragan R. *Ubistvo trebinjskog fotografa*. Beograd: Albion Books, 2022. (Cyrillic)
- Ković, Miloš. „From persecutors to saviours: the Italian occupation forces of the Second World War in post–1989 Serbian historiography”, *Journal of Southern Europe and the Balkans* 6, no. 2 (2004), 109–123. DOI: 10.1080/1461319042000242010
- Mihajlović, Mila. *Jugoslavija: april 1941–septembar 1943. Italijanski izvori: dokumenti o masakru Srba u Dalmaciji, Lici i Kninskoj krajini*. Beograd: Udruženje srpskih izdavača, 2012.

- Miletić, Marko B. *Aprilski rat u Dravskoj i Hrvatskoj banovini*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2020. (Cyrillic) DOI: 10.29362/2381.2020.mil
- Milošević, Slobodan. *Nemačko-italijanski odnosi na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1943*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1991.
- Monzali, Luciano. „La difficile alleanza con la Croazia ustascia”. In *L'occupazione italiana della Jugoslavia 1941–1943*, eds. Francesco Caccamo and Luciano Monzali, 61–117. Firenze: Le Lettere, 2009.
- Nikolić, Kosta. *Italijanska vojska i četnici u Drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji 1941–1943*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2009. (Cyrillic)
- Obhodaš, Amir. *Vojne operacije u istočnoj Bosni. Zima 1941./1942*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2019.
- Osti Guerrazzi, Amadeo. *Noi non sappiamo odiare. L'esercito italiano fra fascismo e democrazia*. Turin: UTET Libreria, 2010.
- Piljević, O. Đorđe. „Ustanak u Hercegovini 1941”. U *Junski ustanak u Hercegovini 1941*, uredio Radoslav Bratić, 239–256. Bileća–Gacko: SPKD „Prosvjeta” Bileća, SPKD „Prosvjeta” Gacko, Fond „Svetozar i Vladimir Ćorović”, 2002. (Cyrillic)
- Radan, Lazar. *Poručnik Jugoslovenske vojske Krsto Đerić (1911–1942) – heroj Junskog ustanka na Trusini 1941. godine*. Trebinje: Zadužbina „Knez Miroslav Humski”, 2024. (Cyrillic)
- Rodogno, Davide. *Il nuovo ordine mediterraneo. Le politiche di occupazione dell'Italia fascista in Europa (1940–1943)*. Torino: Bollati Boringhieri, 2003.
- Schmid, Sanela. *Deutsche und italienische Besatzung im Unabhängigen Staat Kroatien: 1941 bis 1943/45*. Berlin–Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2020. DOI: 10.1515/9783110623833
- Skoko, Savo i Grahovac, Milan. *Zločini Nezavisne države Hrvatske i nemačkog okupatora u Hercegovini 1941–1945*, knjiga 1. Beograd: Filip Višnjić, 2012. (Cyrillic)
- Skoko, Savo. *Krvavo kolo hercegovačko: 1941–1942*, knjiga 1. Pale–Beograd: SPKD „Prosvjeta” RS, Planeta, 2000. (Cyrillic)
- Skoko, Savo. *Pokolji hercegovačkih Srba '41*. Beograd: Stručna knjiga, 1991.
- Trifković, Srđa. *Ustaše. Balkansko srce tame*. Beograd: Catena mundi, 2022. (Cyrillic)
- Vojinović, Miloš. „The Independent State of Croatia and the Ustasha Violence at the Crossroad of Italian and Vatican Documents”. In *Pope Pius XII and the Challenge of Totalitarianism in Yugoslavia, 1941–1958*, ed. Vojislav G. Pavlović, 155–183. Belgrade: Institute for Balkan Studies, 2025. DOI: 10.46793/POLITY25.153V
- Živković, Milutin. *Stara Raška pod italijanskom okupacijom 1941–1943*. Beograd: Catena mundi, Institut za savremenu istoriju, 2020. (Cyrillic)

SUMMARY

Danilo Kovač

“Italiani brava gente”? Italian Reactions to Ustaša Violence in Herzegovina,
1941: The Case of Mostar and its Surroundings

ABSTRACT: The notion of *Italiani brava gente* (“Italians, good people”) encapsulates the idea that Italians were inherently benevolent, a view largely shaped by comparisons between Italian and German soldiers during the Second World War. Many historians have challenged this interpretation by pointing to Italian war crimes. Within this broader debate, the Italian response to Ustaša violence against Serbs remains subject to conflicting interpretations. This article contributes to the debate by reassessing the Italian role in the underexplored context of Mostar and its surroundings in 1941, examining cases of Italian rescue of Serbs and Jews, the exhumation of victims, and the reopening of previously closed Serbian churches.

KEYWORDS: *Italiani brava gente*, Independent State of Croatia (NDH), Ustaša movement, Herzegovina, Mostar, Trebinje, Nevesinje, Bileća.

The notion of *Italiani brava gente* (“Italians, good people”) encapsulates the idea that Italians were inherently benevolent, a view largely shaped by comparisons between Italian and German soldiers during the Second World War. Many historians have challenged this interpretation by pointing to Italian war crimes, both in other theatres of war and in the Balkans. Within this broader debate, conflicting interpretations persist regarding the Italian response to Ustaša violence against Serbs. This article contributes to these scholarly discussions by reassessing the Italian role in a specific and hitherto insufficiently explored context, namely Mostar and its surroundings in 1941. Violence in the area began immediately following the establishment of the Independent State of Croatia. Among various methods of execution, the practice of throwing previously tortured victims into pits was particularly widespread. Italian authorities halted the wave of massacres by assuming control over the so-called Second Zone, which encompassed present-day Herzegovina and Mostar. Italian–Croatian conflicts were recorded, particularly regar-

ding Italian protection of the Serb and Jewish population. In addition to restricting Ustaša violence, Italian authorities carried out exhumations of victims in numerous Herzegovinian localities, publicly exposing and condemning Ustaša crimes. Despite protests from Croatian authorities, they also ensured the reopening of previously closed Serbian Orthodox churches and encouraged displaced Serb inhabitants to return to their homes under Italian protection. Although the Italian reoccupation of the Second Zone and Herzegovina was shaped by broader strategic and political considerations, as well as certain humanitarian factors, this intervention saved numerous Serbian and Jewish lives in Mostar and the surrounding area, thereby helping to justify the memory of Italians as *brava gente* – a “good people.”